

رجال کیلان در عصر ناصی

دکتر هومن یوسفدهی

شیوه‌ی حکومت ناصرالدین شاه در نوع خود منحصر به فرد و قابل بررسی است. او در ایالات و ولایات کارگزاری داشت که امور حکومتی و عمرانی را توسط آنان به انجام می‌رساند که غالباً از حکام، خوانین، مالکان و مال‌داران طراز اول هر منطقه بودند.

این کتاب پیش از هرچیز نگاهی دارد به زندگی این شاه قاجار و سپس سَمه‌ای از رویدادهای گیلان در نیم قرن دوران سلطنت او را بازگو می‌کند. در بخش دوم به شرح احوال ۹۲ نفر از مشاهیر رجال گیلان در آن دوره‌ی تاریخی و به تبع آن به معرفی تعدادی از مهم‌ترین نزدیکان آنان پرداخته شده است.

فرهنگ ایلینا

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۱۹۰۰-۳۰۱-۷

9 789641 903505

۱۵۰۰۰ تومان

رجال گیلان

در عصر ناصری

دکتر هومن یوسفدهی

دفترتک ایلیا

سرشناسنامه: یوسفدهی، هومن، ۱۳۴۹ -
 عنوان و پدیدآور: رجال گیلان در عصر ناصری / هومن یوسفدهی.
 مشخصات نشر: نشر فرهنگ ایلیا، ۱۳۹۳.
 مشخصات ظاهری: ۳۱۳ ص: مصور، عکس.
 شابک: ۵ - ۳۵۰ - ۱۹۰ - ۹۶۴ - ۹۷۸
 موضوع: سیاستمداران -- ایران -- گیلان -- سرگذشتنامه
 موضوع: ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۳ - ۱۳۴۴ ق.
 رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۳ ی ۹۳ ی ۸۲۵ ی / DSR ۲۰۴۹
 رده‌بندی دیوی: ۲۳۰۹۲۲ / ۹۵۵
 شماره کتاب‌خانه ملی: ۳۴۱۷۶۱۷

• رجال گیلان در عصر ناصری	
• دکتر هومن یوسفدهی	
• چاپ نخست: ۱۳۹۳	• شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
• شماره نشر: ۴۸۴	
• نسخه‌پردازی: کارگاه نشر فرهنگ ایلیا	• صفحه‌آرایی: وحید باقری
• همه‌ی حقوق این کتاب محفوظ است.	
• شابک: ۵ - ۳۵۰ - ۱۹۰ - ۹۶۴ - ۹۷۸	
• نشر فرهنگ ایلیا؛ رشت، خیابان آزادگان، جنب دبیرستان دکتر بهشتی، (خ صفای)، خیابان جاتم، شماره ۴۹	
• تلفن: ۳۳۲۲۴۴۷۳۲ ۳۳۲۲۴۴۷۳۲ ۰۱۳ - دورنگار: ۳۳۳۲۱۸۲۸ - ۰۱۳۱	
www.nashrilia.ir	Email:nashreilia@yahoo.com

فهرست

پیشگفتار / ۱۱

مقدمه / ۱۳

بخش یک: گیلان در عصر ناصری / ۱۷

سلطان صاحبقران (۱۷) / حکومت صدروزه (۲۷) / عصر تقی‌خانی (۲۸) /
مخالفت با حکمران (۲۹) / دوره مدارا (۳۱) / هیجانات عمومی در موضوع
هرات (۳۳) / تدبیر در برابر گرانی (۳۴) / آشوب رشت (۳۵) / تشکیل
مصلحت‌خانه (۳۷) / دوره آبادانی (۳۹) / سفر شاه قاجار به گیلان (۴۰) /
شورش در طالش (۴۲) / دست به دست شدن حکومت گیلان (۴۴) / حکمرانی
داماد شاه (۴۷) / یا محمود (۵۰) / مجلس تنظیمات (۵۰) / حکم حاجی خمایی
(۵۲) / باز هم آشوب طوالش (۵۴) / حکمران غایب (۵۷) / سفر ناتمام شاه به
گیلان (۶۱) / حکومت حسام‌السلطنه (۶۲) / باز هم حاجی خمایی (۶۳) /
شیوع وبا در گیلان (۶۵) / حکومت برادر شاه (۶۶) / آخرین حکمران گیلان در
عصر ناصری (۶۹)

بخش دوم: رجال گیلان در عصر ناصری / ۷۱

ادیب‌السلطنه سمیعی، میرزا حسن خان / ۷۱

اسالمی، الله‌یار خان / ۷۴

امام‌جمعه رشتی، حاج ملا محمدعلی / ۷۶

امیرتومان گیلانی، محمد خان / ۸۱

امین‌الاطبای رشتی، میرزا احمد / ۸۵

امین‌تذکره، میرزا حبیب‌الله خان / ۸۷

امین‌دیوان لاهیجی، محمدعلی خان / ۸۹

امین‌الصحة رشتی، آقاخان / ۹۸

برهان‌الواعظین گیلانی، حاج شیخ زین‌العابدین / ۹۸

بهشتی رشتی، لیلا / ۹۹

بیدل رودباری، قربان‌علی / ۱۰۰

- بیگلریگی، اکبرخان / ۱۰۱
 پیربازاری، حاجی میر اسماعیل / ۱۰۷
 تحویلدار، میرزا احمد / ۱۱۰
 تنکابنی، میرزا محمد / ۱۱۱
 سمیعی رشتی، میرزا محمدعلی خان / ۱۱۳
 جناب لاهیجی، میرزا ابراهیم / ۱۱۷
 حاجی مجتهد، میرزا محمد ابراهیم / ۱۱۸
 حاجی مجتهد، میرزا محمدصادق / ۱۱۹
 حجة الاسلام شفتی، سید اسدالله / ۱۲۱
 حسینی رامسری، سیدمرتضی / ۱۲۲
 حسینی لاهیجی، سیدمرتضی / ۱۲۳
 خدیو گیلانی، میرزا مهدی / ۱۲۴
 خردی رشتی / ۱۲۷
 خمایی، حاج ملا محمد / ۱۲۸
 دریاییگی، میر علی اکبر / ۱۳۴
 رئیس، میرزا مهدی / ۱۳۵
 رئیس التجار، میرزا ابوالقاسم / ۱۳۷
 رشتی، شیخ عیسی / ۱۳۷
 زهری، ملا محمد / ۱۳۹
 زینت السلطنه، ملکزاده خانم / ۱۴۰
 ساعدالدوله تنکابنی، حبیبالله خان / ۱۴۳
 سرتیپ فومنی، محمودخان / ۱۵۰
 سرحددار انزانی، جعفرقلی خان / ۱۵۶
 سید رشتی، سید ابوالقاسم / ۱۵۷
 شاندرمنی، رحیم خان / ۱۵۷
 شجاع السلطنه، محمدباقرخان / ۱۵۹
 شریعتمدار، حاج ملا رفیع / ۱۶۱
 شریف العلمای رشتی، حاجی میرعبدالباقی / ۱۷۰
 شفتی، نعمتالله خان / ۱۷۴

- شمس‌العلمای لاهیجی، میرزا فتح‌علی / ۱۷۶
- شیخ‌الاسلام تنکابنی، آقا سید محمد / ۱۷۷
- شیخ‌الاسلام رشتی، حاج شیخ حسن / ۱۷۸
- شیخ‌الاسلام لاهیجی، ملا اسماعیل / ۱۸۰
- صدرالعلمای لاهیجی، میرزا ابراهیم / ۱۸۱
- صدیق‌السلطنه، غلامحسین خان / ۱۸۲
- ضیاء‌الاطبای گیلانی، حاج میرزا ابراهیم / ۱۸۳
- ضیاء‌الملک رشتی؛ میرزا زکی / ۱۸۴
- ضیائی گسکری، میرزا علی‌رضا / ۱۸۸
- طالبش، امان‌الله خان / ۱۸۹
- طایفه گیلانی، حاج میرزا نصیر / ۱۹۱
- عاصی رشتی اصفهانی، محمد محسن / ۱۹۵
- عمیدالسلطنه طالبی (سردار امجد)، نصرت‌الله خان / ۱۹۶
- عندلیب لاهیجانی، علی اشرف / ۲۰۲
- فاضل رشتی، شیخ علی / ۲۰۳
- فروغ سراوانی، حاجی زین‌العابدین / ۲۰۳
- فومنی، حاجی میرزا یوسف خان / ۲۰۵
- فیلسوف‌الدوله رشتی، میرزا کاظم خان / ۲۰۶
- قاجار، محمد حسن خان / ۲۱۱
- قاجار، یحیی میرزا / ۲۱۵
- قاضی لاهیجی، آقا سید حسین / ۲۲۰
- قدسی رشتی، میرزا زمان / ۲۲۰
- گیلانی، میرزا ابراهیم / ۲۲۱
- گیلانی، آقا سید علی / ۲۲۱
- لاهیجی، آقا سید عبدالکریم / ۲۲۲
- ماسالی، جواد خان / ۲۲۳
- مجتهد بحرینی، آقا سید عبدالله / ۲۲۵
- مجتهد بهمدانی، شیخ محمد / ۲۲۵
- مجتهد رشتی، آقا شیخ جواد / ۲۲۶

- مجتهد رشتی، حاج ملا طاهر / ۲۲۸
 مجتهد رشتی، حاج میرزا حسن / ۲۳۱
 مجتهد رشتی، حاج آقا رضا / ۲۳۴
 مجتهد سمیعی، آقا میرزا ابوالفضل / ۲۳۸
 مجتهد کیسمی، آقا سید احمد / ۲۳۹
 مدرس چهاردهی، شیخ محمدعلی / ۲۴۰
 مدیرالطبای رشتی، میرزا سیدباقر / ۲۴۱
 مستوفی رشتی، میرزا اسدالله / ۲۴۳
 مستوفی گیلانی، میرزا عبدالوهاب خان / ۲۴۴
 مستوفی گیلانی، میرزا نصرالله / ۲۴۹
 مشکوة السلطنة، حاج میرزا اسحاق خان / ۲۵۲
 مشیرالممالک دیلمانی، حبیب‌الله خان / ۲۵۶
 معین‌الطبای رشتی، حاجی میرزا ابوالقاسم / ۲۵۸
 معین‌التجار رشت، آقا محمدحسن / ۲۵۸
 ملّاباشی رشتی، حاج محمدباقر / ۲۶۰
 ملک‌الطبای رشتی، حاجی میرزا بابا / ۲۶۱
 ملک‌التجار، حاجی سیداحمد / ۲۶۶
 منجم‌باشی لنگرودی، میرزا عبدالباقی / ۲۶۷
 میراب سمیعی، حاج میرزا عبدالحمید / ۲۷۳
 میرزای رشتی، حاج میرزا حبیب‌الله / ۲۷۴
 ناصر گیلانی، میرزا محمدناصر / ۲۷۹
 نصرت طالشی، سلطان حسین / ۲۷۹
 وهّاج گیلانی، آقا سیدمحمد / ۲۸۰

کتاب‌شناسی / ۲۸۲

نمایه / ۲۸۸

یادداشت حوزه‌ی هنری گیلان

شخصیت‌های تاثیرگذار ادوار مختلف تاریخی و نقشی که در رویدادهای مهم زمان خویش ایفا کرده‌اند، از نکاتی است که در نگاه مورخان حائز اهمیت بوده و مورد بررسی قرار گرفته است. شاید واکاوی یک دوره‌ی تاریخی بدون بررسی عملکرد و نقش رجال آن دوره مسیر نیست و یا دست کم ابتر است. بررسی احوال رجال یک عصر به ما این امکان را می‌دهد تا ضمن آشنایی با طبقات مختلف تشکیل‌دهنده‌ی جامعه، از میزان قدرت و نفوذ آن‌ها در آن دوره خبر بگیریم.

یکی از عوامل برجستگی گیلان در عصر ناصری قرار گرفتن این سرزمین بر سر راه اروپا و سکونت و آمد و شد تجار مختلف داخلی و خارجی در این استان بود. هم چنین وجود محصولات استراتژیکی هم چون برنج و ابریشم که قسمت عمده‌ی آن به نقاط دیگر ایران و جهان صادر می‌شد همواره برای دولتمردان دارای اهمیت بود و بالطبع سبب تعیین والیان، مستوفیان و کارگزارانی می‌شد که دست‌کم نامدار و از نزدیکان دربار به حساب می‌آمدند و در بسیاری از رخدادها تاثیرگذار بودند.

کتاب رجال گیلان در عصر ناصری علاوه بر نگاهی گذرا به زندگی ناصرالدین شاه و رویدادهای مهم گیلان در پنجاه سال حکومت وی، به زندگی کسانی پرداخته است که در برهه‌ای از این حکومت پنجاه ساله در رخدادها و وقایع مهم نقشی بسزا داشته‌اند. هم‌چنان که زندگی اشخاصی از دیوان‌سالاران، روحانیان، مالکان عمده، تجار، مستوفیان، طبیبان و شعرای مهم گیلان در آن دوره دستمایه قرار گرفته است. جا دارد از دکتر هومن یوسفدهی که با کوشش و پژوهش بسیار این اوراق را از لابه‌لای تاریخ ایران گرد آورده است، سپاسگزار باشیم.

حوزه‌ی هنری گیلان این کتاب را به دوستداران تاریخ و فرهنگ گیلان تقدیم

می‌کند.

حوزه هنرهای نمایشی

حوزه هنرهای نمایشی

نشانی اینترنتی

www.artguilan.ir

مرکز پخش

۰۱۳ - ۳۳۳۴۵۵۷۱

پیشگفتار

مهم‌ترین هدف نگارنده از تهیه و تدوین کتاب حاضر و معرفی رجال گیلان در عصر ناصری، آشنایی بیشتر خوانندگان محترم، به ویژه جوانان، با نیاکان نامدار ماست که بی‌تردید امید و انگیزه را در بین آنان زنده می‌کند. همه ما باید بدانیم که پدران ما در چه زمان و مکانی می‌زیستند و با چه شرایط و مصائبی سر کردند و با آن امکانات اندک چه کارهایی انجام دادند. آگاهی از این امر مسیر زندگی‌مان را روشن می‌کند و می‌نمایاند که امروزه با این همه صنایع و امکانات و لوازم، چه باید کرد و تا کجا باید پیش رفت.

از سوی دیگر انتشار کتاب‌های تاریخی، سفرنامه‌ها و جراید قدیمی، رشد روزافزونی یافته است و طبعاً این گونه آثار حاوی اسامی و اصطلاحاتی هستند که برای خواننده امروزی ناآشناست و غالباً هم بدون توضیحات و تعلیقات لازم منتشر می‌شوند. در برخی موارد هم اگر مصحح و گردآورنده باذوقی آن‌ها را با توضیحاتی همراه می‌سازد، متأسفانه دیده شده که به علت پراکنده بودن اطلاعات تاریخی و فقدان کتاب‌های مرجع معتبر، آن را با اطلاعات نادرست درمی‌آمیزد. به همین خاطر نگارنده گردآوری و تدوین کتاب‌های مرجع را که حاوی اطلاعات صحیح و مختصر در موضوعات خاص باشد، ضروری می‌داند و لازم است ده‌ها

کتاب از این دست در موضوعات مختلف در استان‌های کشور تألیف شود تا به عنوان دستینه یا به تعبیر فرنگیان هندبوک مورد استفاده پژوهشگران قرار گیرد و کار انتشار مطلوب آثار متقدم را آسان نماید.

سخن آخر اینکه این اثر نیز همچون هر اثر دیگری عاری از اشتباه و کاستی نیست و به همین خاطر از همکاران گرامی و صاحب‌نظران درخواست می‌کنم که با رفع اشتباهات و تکمیل اطلاعات این کتاب مرا رهین منت خود سازند.

هومن یوسفدهی

تهران - ۱۷ شهریور ۱۳۹۲

مقدمه

ناصرالدین شاه قاجار (حک: ۱۲۶۴-۱۳۱۳ق) را باید از حیث مدت و دوام سلطنت واسطه‌العقد سلسله قاجاریه به شمار آورد. دوران سلطنت او از جهات عدیده یکی از مهمترین ادوار تاریخی ایران به شمار می‌آید؛ زیرا در دوره پنجاه‌ساله حکومت او تغییراتی در اوضاع ایران و جهان به وجود آمد که زمینه‌ساز انقلاب مشروطیت در عهد جانشین وی مظفرالدین شاه (حک: ۱۳۱۳-۱۳۲۴ق) شد.

شیوه حکومت ناصرالدین شاه در نوع خود منحصر به فرد و قابل بررسی است. او در ایالات و ولایات کارگزارانی داشت که امور حکومتی و عمرانی را توسط آنان به انجام می‌رساند و غالباً حکام و خوانین و مالکان و مالداران طراز اول هر منطقه بودند. حضور ناصرالدین شاه در ایالات و ولایات به ویژه در نیمه دوم سلطنت او که اوضاع اقتصادی کشور رو به افول و نابسامانی نهاد، پررنگ‌تر شد. در گیلان افرادی چون حاج ملا رفیع شریعتمدار، اکبرخان بیگلربیگی، کاظم‌خان فیلسوف‌الدوله و حاج میرزا نصیر طایفه نهایت همکاری را با حکام منصوب شاه قاجار داشتند. مستوفیان و دیوان‌سالاران گیلانی هم حضور مؤثری در اداره امور مالی و سیاسی ایالات و ولایات ممالک محروسه ایران داشتند. اطبا و شعرا دو دسته دیگر از نامداران عصر ناصری بودند که در میان مردم و اهل فضل مقام و منزلتی داشتند.

گیلان به جهت اینکه محل عبور و مرور تجار و نقل و انتقال کالاها به داخل و خارج بود، مسکن و مأوای بسیاری از تجار گیلانی و غیرگیلانی بود که برجسته‌ترین‌شان لقب معین‌التجار، رئیس‌التجار و ملک‌التجار و نظایر آن را یدک می‌کشیدند. حضور اقوام مختلف و پیروان فرق گوناگون یکی دیگر از ویژگی‌های گیلان عصر ناصری است که بی‌شک روح تساهل و تسامح حاکم بر فرهنگ گیلانیان در این حضور رنگارنگ بی‌تأثیر نبوده است.

در این دوران کشاورزان به عنوان پرجمعیت‌ترین طبقه اجتماعی گیلان از زیاده‌خواهی‌ها و تعدیات مالکان در عذاب بودند و نه تنها در نظام ارباب-رعیتی حقی نسبت به زمین نداشتند، بلکه برای اموری چون ازدواج باید با تقدیم پیشکشی از اربابان اجازه می‌گرفتند. کشاورزان صاحب آب و ملک هم در معرض آزمندی حکام و مالکان عمده بودند که به بهانه‌های واهی موجبات آزار و اذیتشان را فراهم می‌کردند و به دنبال تصاحب مزارعشان بودند. خشک‌سالی و آفت هم تولید دو محصول عمده گیلان برنج و ابریشم را با مشکل مواجه کرده بود و کار بجایی رسید که هزاران تن از کشاورزان گیلانی جلای وطن کردند و برای کارگری به روسیه گریختند.

در گیلان عملاً صنعتی وجود نداشت و آنچه توسط صنعتکاران تولید می‌شد، در مقایسه با کالاهای صنعتی اروپا گران تمام می‌شد و قابلیت رقابت و صرفه اقتصادی نداشت و عدم گردش مالی و رکود اقتصادی عملاً این صنایع کوچک را زمین‌گیر کرد و کارگران و مشاغل وابسته به این صنایع همچون باربران و کرجی‌بانان و گاریچی‌ها نیز دچار مضایق مالی شدند. تجار و کسبه نیز به دلیل کاهش صادرات، کمبود نقدینگی، فقر عمومی و توقعات روزافزون حکومت با مشکلات عدیده دست به گریبان بودند؛ از جمله کالاهایی که روی دستشان و بدهی‌هایی که بر دمه‌شان مانده بود.

در عصر ناصری روحانیون از قدرت بسیاری برخوردار بودند و مراجع متنفذ

و مجتهدین توانا و وعاظ نامداری از نقاط مختلف کشور برخاستند. مراجع و مجتهدین غالباً در غیاب مدارس جدید و فارغ از شیوه‌های نوین آموزشی، در مدارس ایران و عراق به آموزش علوم دینی می‌پرداختند و در میان طلباب، هواداران پر و پا قرصی داشتند که گاه توسط آن‌ها به اجرای حدود و احکام می‌پرداختند.

روحانیون در گیلان همچون سایر نقاط به سه دسته درباری، مبارز و گوشه‌گیر تقسیم می‌شدند. روحانیون درباری که تعداد آن‌ها اندک بود، با حکام رفت‌وآمد داشتند و در بسیاری موارد کارگزاران فعالیت‌های عمرانی حکام و تأمین‌کننده نیازهای مالی و فوری آنان بودند و در عوض حکام نیز دعاوی مردمان را به محاضر شرعی آنان ارجاع می‌دادند که منبع درآمدی برایشان محسوب می‌شد. نماد این دسته از روحانیون در گیلان عصر ناصری، حاج ملّا صادق صیقلانی و حاج ملّا رفیع شریعتمدار بودند.

دسته دیگر روحانیون مبارز بودند که هم خود را مصروف وظایف شرعی خویش در قبال مردم و جامعه می‌کردند و در این راه از ایستادن در برابر حکام نیز ابایی نداشتند و معروف‌ترین افراد از این دسته شیخ جواد مجتهد رشتی و حاج ملّا محمد خمایی بودند.

لیکن بیشتر روحانیون از حکومت دوری می‌جستند و در زهد و انزوا می‌زیستند و در عصر غیبت به انجام تکالیف شرعی، برگزاری نماز جماعت، وعظ و تذکر، رفع اختلافات و مشکلات مردم و تدریس و تألیف در زمینه علوم دینی بسنده می‌کردند. نامدارترین مجتهدان این گروه در گیلان عصر ناصری حاج ملّا طاهر و حاجی میر عبدالباقی رشتی بودند.

در کتاب حاضر پیش از هرچیز نگاهی به زندگی ناصرالدین شاه افکنده شده و سپس شمّه‌ای از رویدادهای گیلان در نیم قرن سلطنت او بازگو گردیده و در نهایت به شرح احوال ۹۲ نفر از مشاهیر رجال گیلان در آن دوره تاریخی و به تبع

آن معرفی تعداد زیادی از پدران و فرزندان آن‌ها پرداخته شده است. امید است این اثر مورد پسند خوانندگان گرامی به ویژه گیلانیان عزیز قرار گیرد و صاحب‌نظران با بیان نادرستی‌ها و کاستی‌ها نگارنده را رهین منت خود سازند.

در اینجا از همه کسانی که در تکمیل اطلاعات این کتاب به من یاری رسانده‌اند، سپاسگزاری می‌کنم؛ به ویژه استاد عزیز و فرهیخته‌ام جناب آقای شیرزاد طاهری، آقای محمود شاددل بصیر و سرکار خانم پیوش صوفی سیاوش. همچنین برای روح بلند دکتر عنایت‌الله رضا طلب آمرزش دارم. در پایان مراتب امتنان خود را از مدیر محترم نشر فرهنگ‌ایلیا و همکاران محترم‌شان اعلام می‌دارم.